

FATMA MEJRI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu, Polska
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland
e-mail: fatmej@amu.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-5206-9056>

MICHAŁ URBAŃCZYK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu, Polska
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland
e-mail: michal.urbanczyk@amu.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0003-4387-2848>

Na granicy człowieczeństwa. Michaela Sandela krytyka etyki udoskonalania

Wstęp

Jednym z najważniejszych wydarzeń rewolucji biotechnologicznej było opisanie przez Jamesa Watsona i Francisca Cricka w 1953 r. struktury DNA. Utorowało to w następnym dekadach drogę prawdziwie rewolucyjnym odkryciom w genetyce. Wraz z rozwojem inżynierii genetycznej pojawiły się rozważania filozoficzne i bioetyczne nad konsekwencjami tych odkryć dla człowieka jako jednostki, dla społeczeństwa, a nawet całego gatunku.

Kwestia udoskonalania genetycznego człowieka stanowi przedmiot ożywionej dyskusji naukowej i społecznej w wielu obszarach. Jednym z takich wyzwań związanych z inżynierią genetyczną jest problem edycji genów ludzkich. Argumentem za jej stosowaniem jest przekonanie, że edycja genów może zapobiegać lub leczyć poważne choroby genetyczne, poprawiając tym samym dobrostan ludzi. Uważa się, że przy wprowadzeniu odpowiednich regulacji technologia ta może być wykorzystywana odpowiedzialnie. Przykładowo Julian Savulescu popiera edycję genów zarówno w celach terapeutycznych, jak i udoskonalających, skupiając się na moralnym obowiązku poprawy ludzkiego życia¹.

¹ J. Savulescu, *Procreative Beneficence: Why We Should Select the Best Children*, „Bioethics” 2001, t. 15, nr 5–6, s. 413.

Kolejna dyskusyjna kwestia to edycja linii zarodkowej, która polega na wprowadzaniu dziedzicznych zmian genetycznych mających wpływ nie tylko na daną osobę, ale także na przyszłe pokolenia. Chociaż i ta metoda stwarza możliwość eliminacji chorób genetycznych, rodzi również obawy o nieprzewidziane konsekwencje oraz dylematy etyczne związane z brakiem zgody przyszłych pokoleń na wprowadzanie ingerencji w DNA. Z kolei zwolennicy takich rozwiązań – np. John Harris – wskazują, że zapobieganie chorobom genetycznym dla przyszłych pokoleń jest etycznym obowiązkiem ludzkości².

Powyższe kwestie wiążą się z generalnym problemem równości w dostępie do terapii genetycznych. Wraz z ich popularyzacją rosną obawy dotyczące dostępu do tych metod leczenia. Istnieje np. obawa, że jedynie osoby zamożne lub tylko najbogatsze państwa będą mogły sobie pozwolić na drogie terapie genetyczne, co pogłębi globalne i ekonomiczne nierówności. Zwolennicy egalitaryzmu w tej kwestii twierdzą, że terapie genetyczne powinny być dostępne dla wszystkich, niezależnie od statusu społeczno-ekonomicznego, a rządy muszą aktywnie działać, aby zagwarantować obywatelom sprawiedliwy rozdział. W tym kontekście Jonathan Wolff wskazuje na rolę systemu ochrony praw człowieka w zapewnieniu rzeczywistej równości w tym zakresie³. Z kolei Allen Buchanan wspiera ideę oparcia się na mechanizmach rynkowych, które ostatecznie doprowadzą do szerszej dostępności procedur genetycznych modyfikacji, akceptując początkowe nierówności wynikające z różnic w zamożności ludzi i państw⁴.

Kluczowym pytaniem bioetycznym dotyczącym inżynierii genetycznej jest to, czy technologia ta powinna być ograniczona do celów terapeutycznych (leczenie chorób), czy też rozszerzona na udoskonalanie człowieka (poprawa zdolności fizycznych lub poznawczych). Zwolennicy idei udoskonalania człowieka uważają, że ulepszanie genetyczne jest naturalnym przedłużeniem ludzkiego życia i że nie ma fundamentalnej różnicy etycznej między zastosowaniami terapeutycznymi a ulepszającymi. Przeciwnicy tego stanowiska argumentują, że udoskonalanie genetyczne może prowadzić do nowych form nierówności i podważać ideę akceptacji ludzkich ograniczeń. Obawiają się, że może ono stworzyć społeczeństwo, w którym wartość jednostki będzie zależała od doskonałości genetycznej. Zwolennikiem „samoulepszania i udoskonalania ludzi poprzez etyczne zastosowanie nauki”⁵ jest Nick Bostrom. Z kolei wśród oponentów tego trendu warto wskazać Leona R. Kassa, który sprzeciwia się ulepszaniu genetycznemu, ostrzegając, że może to osłabić

² J. Harris, *Enhancing Evolution: The Ethical Case for Making Better People*, Princeton 2007, s. 19.

³ J. Wolff, *The Human Right to Health*, New York – London 2012, s. 6.

⁴ A. Buchanan, *Better Than Human: The Promise and Perils of Enhancing Ourselves*, Oxford 2011, s. 174.

⁵ N. Bostrom, *Human Genetic Enhancements: A Transhumanist Perspective*, „The Journal of Value Inquiry” 2003, t. 37, nr 4, s. 493.

zdolność doceniania ludzkich ograniczeń i stworzyć niebezpieczne konsekwencje społeczne⁶.

Jedną z osób, która stawia kluczowe pytania o nieuzasadnione medycznie udoskonalanie człowieka, jest amerykański filozof Michael J. Sandel⁷. Komentując i krytycznie analizując niedostatki filozofii i etyki w kontekście postępów inżynierii genetycznej, ukazuje wyzwania, jakie mogą pojawić się w związku z niewłaściwym korzystaniem z odkryć biotechnologii.

Celem artykułu jest analiza poglądów Sandela na ten temat i próba odpowiedzi na pytanie, które ze wskazanych przez niego problemów można uznać za szansę, a które za zagrożenia dla pojedynczego człowieka i ludzkości jako całości w XXI wieku. Jego krytyka tzw. etyki udoskonalania wydaje się rzucać nowe światło na kontrowersyjne zagadnienia związane z ludzką naturą, wartościami, a zwłaszcza ogólnospołecznymi konsekwencjami postępu technologicznego.

W ramach tak sformułowanego problemu badawczego konieczna jest analiza kilku istotnych zagadnień. Po pierwsze, należy scharakteryzować etykę udoskonalania, jaką przedstawia Michael Sandel. Po drugie, poddać analizie argumenty, które Sandel wykorzystuje w debacie na temat tej etyki. Po trzecie, prześledzić, jakie zagrożenia i niebezpieczeństwa wynikające z postępu inżynierii genetycznej Sandel dostrzega dla fundamentalnych wartości, takich jak wolność i godność człowieka.

⁶ L.R. Kass, *Making Babies-the New Biology and the Old Morality*, „Public Interest” 1972, nr 26, s. 55–56.

⁷ Michael J. Sandel (ur. 5 marca 1953) – amerykański filozof polityczny i profesor na Uniwersytecie Harvarda. Jego pisma na temat sprawiedliwości, etyki, demokracji i wolnego rynku zostały przetłumaczone na ponad 30 języków. Jest uważany za jednego z najbardziej wpływowych filozofów XX i XXI wieku. Sandel jest krytykiem współczesnego liberalizmu, zwłaszcza teorii sprawiedliwości Johna Rawlsa. Jego filozofia często jest kojarzona z komunitaryzmem, który podkreśla znaczenie wspólnoty i tradycji w kształtowaniu jednostkowej tożsamości i wartości moralnych. Znany jest też z popularyzacji filozofii poprzez swój kurs online „Sprawiedliwość”, który stał się jednym z najchętniej wybieranych kursów uniwersyteckich na świecie, przyciągającym setki tysięcy studentów i widzów online. Wśród jego najważniejszych dzieł należy wymienić: *Liberalism and the Limits of Justice* (Cambridge 1982), w którym zawarł krytyczną analizę liberalnej teorii sprawiedliwości Johna Rawlsa; *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy* (Cambridge – London 1998), w którym zajął się kryzysem tożsamości demokratycznej w Ameryce; zbiór esejów na temat roli moralności w polityce pt. *Public Philosophy: Essays on Morality in Politics* z (Cambridge 2005); *Justice: What's the Right Thing to Do?* (New York 2009), książka towarzysząca jego kursowi i eksplorująca różne koncepcje sprawiedliwości; *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets* (New York 2012), zawierająca dyskusję na temat moralnych granic rynków; *The Tyranny of Merit: What's Become of the Common Good?* (New York 2020), będąca krytyką merytokracji i jej wpływu na ideę dobra wspólnego. Z racji swej pozycji Sandel w 2001 r. został zaproszony do Prezydenckiej Rady ds. Bioetyki (President's Council on Bioethics; PCBE) przez ówczesnego prezydenta USA George'a W. Busha. Praca w tym gronie zaowocowała nowym kierunkiem jego zainteresowań. Sandel rozpoczął wtedy wykłady i seminaria z etyki, biotechnologii i przyszłości natury ludzkiej. W 2007 r. opublikował książkę *The Case Against Perfection: Ethics in the Age of Genetic Engineering* (Cambridge – London 2007).

Poglądy Sandela są wartościowe z kilku względów. Po pierwsze, jest to jeden z najwybitniejszych filozofów polityki i prawa XX i XXI wieku. Jego poglądy stanowią podstawę komunitaryzmu⁸, nurtu powstałego jako krytyka XX-wiecznego liberalizmu, która łączy w sobie elementy liberalne i społeczne. Ta cenna umiejętność połączenia argumentów indywidualistycznych i wspólnotowych, dualizm perspektywy (poprzez położenie nacisku zarówno na jednostkę, jak i na wspólnotę) dobrze widoczny jest także w jego rozważaniach bioetycznych.

Po drugie, Sandel nie jest ani absolutnym zwolennikiem nieograniczonej inżynierii, ani absolutnym przeciwnikiem jakichkolwiek zmian. I to umiarkowane stanowisko wyróżnia się na tle radykalnych postulatów obu stron bioetycznego sporu. Sandela nie sposób zaszufładować jako filozofa liberalnego czy konserwatywnego. I choć odrzuca on argumentację religijną⁹, to jego wnioski często są zbliżone do tego typu argumentacji. Dochodzi do nich w zupełnie inny sposób, mając świadomość, że odwołanie do religii nie przekona większości uczestników bioetycznych sporów. Jednocześnie krytycznie spogląda na skrajnie indywidualistyczny punkt widzenia, podkreślając rolę wspólnoty (stąd jego obawy np. o ludzkość jako gatunek).

1. Sandelowska wizja etyki udoskonalania

Michael Sandel zajmuje się problemem bioetyki jako zagadnienia dotyczącego samej istoty człowieczeństwa. W swoich tekstach stara się odpowiedzieć na podstawowe pytania związane z inżynierią genetyczną w kontekście tzw. etyki udoskonalania-

⁸ Komunitaryzm (in. komunitarianizm) – jeden z nurtów współczesnej filozofii politycznej i społecznej, który podkreśla znaczenie wspólnoty, więzi społecznych i tożsamości grupowej w kształtowaniu jednostki i społeczeństwa. Komunitaryści uważają, że jednostki są kształtowane przez swoje społeczności i nie mogą być w pełni zrozumiane bez uwzględnienia kontekstu społecznego. Tożsamość jednostki jest zatem ściśle związana z jej przynależnością do różnych grup społecznych, takich jak rodzina, społeczność lokalna, grupa etniczna czy religijna. Jednocześnie członkowie wspólnoty mają wzajemne obowiązki i odpowiedzialność wobec siebie, co tworzy więzi społeczne i wspiera wzajemną pomoc. Komunitaryści zasadniczo krytykują nadmierny indywidualizm, który ich zdaniem prowadzi do osłabienia więzi społecznych i atomizacji społeczeństwa. W komunitaryzmie ważne są cnoty obywatelskie, takie jak solidarność, wzajemna pomoc i odpowiedzialność, które wspierają funkcjonowanie wspólnoty. Komunitaryzm jest przez niektórych uważany za alternatywny wobec liberalizmu, przez innych – za jedną z odmian liberalizmu bądź myśl bliską ideowo republikanizmowi. Obok Michaela J. Sandela za jego głównych przedstawicieli uważa się Charlesa Taylora, Alasdaira MacIntyre’a, Michaela Walzera i Amitai Etzioniego.

⁹ Sandel wyróżnił się w tym kontekście na tle członków Rady, co zresztą podnoszone było w literaturze przedmiotu. Przykładowo Corey McCall podkreśla, że jego rozważania nawiązują raczej do „liberalnych zasad oświecenia oraz greckiej filozofii i etyki cnót” niż do argumentów odnoszących się do religii. C. McCall, *The Case Against Perfection: Ethics in the Age of Genetic Engineering*, „Journal of Value Inquiry” 2010, t. 44, nr 2, s. 241.

nia. Etyka udoskonalania (*ethics of enhancement*)¹⁰ dotyczy moralnych rozważań nad wykorzystaniem osiągnięć rewolucji biotechnologicznej w celu poprawy ludzkich cech, zdolności lub wydajności, która wykracza poza to, co jest uważane za typowy lub podstawowy stan ludzkiego funkcjonowania. Obejmuje to szeroki zakres potencjalnych interwencji, od terapii przeciwstarzeniowych, ulepszeń farmakologicznych, poprzez neurotechnologię, aż po modyfikacje genetyczne i fizyczne ulepszenia. Jeden ze zwolenników etyki udoskonalenia, australijski bioetyk Julian Savulescu, za trzy główne obszary udoskonalania uznaje wzmocnienie zdolności poznawczych, poprawę nastroju (*mood enhancement*) i przedłużenie życia¹¹.

Jednocześnie Savulescu definiuje etyczne udoskonalanie jako spełniające następujące kryteria: a) jest w interesie danej osoby, b) jest rozsądnie bezpieczne, c) zwiększa możliwość posiadania najlepszego życia, d) promuje lub nie ogranicza nierozsądnie zakresu możliwych życiowych dróg otwartych dla tej osoby, e) nie szkodzi innym bezpośrednio poprzez nadmierne koszty udostępnienia go za darmo, f) nie zapewnia tej osobie niesprawiedliwej przewagi konkurencyjnej względem innych, g) pozwala zachować znaczną kontrolę lub odpowiedzialność za siebie oraz za swoje osiągnięcia, które nie mogą być całkowicie lub bezpośrednio przypisane ulepszeniu, h) nie wzmacnia ani nie zwiększa niesprawiedliwej nierówności, dyskryminacji, nierówności ekonomicznej i rasizmu (przy zrównoważeniu kosztów manipulacji społecznych/środowiskowych wobec manipulacji biologicznych). W przypadku udoskonalenia dzieci Savulescu dodaje trzy kolejne zasady: a) interwencja nie może zostać opóźniona do momentu, gdy dziecko będzie mogło podjąć własną decyzję, b) jest podejmowana zasadnie w interesie dziecka, c) jest zgodna z rozwojem autonomii dziecka¹².

Punktem wyjścia dla rozważań Sandela jest uznanie, że współczesne pojęcia dyskursu moralnego i politycznego „nie pomagają wyrazić, co jest złego w zmienianiu naszej natury”¹³. To stwierdzenie sugeruje, że są one ograniczone w wyrażaniu tego, co jest negatywne w ingerowaniu w ludzką naturę, czyli w zmianę tego, kim jesteśmy jako ludzie. Dzieje się tak wtedy, gdy nauka rozwija się szybciej niż ludzka świadomość moralna¹⁴. Jedno z podstawowych pytań, jakie Sandel zadaje, brzmi: „Dlaczego element nieprzewidywalności wpływa na ocenę moralną danego czynu?”¹⁵.

¹⁰ M.J. Sandel, *The Case Against Perfection. What's wrong with designer children, bionic athletes, and genetic engineering*, „The Atlantic” 2004, t. 292, nr 3, s. 51.

¹¹ S.M. Liao, J. Savulescu, D. Wasserman, *The Ethics of Enhancement*, „Journal of Applied Philosophy” 2008, t. 25, nr 3, s. 159–160.

¹² J. Savulescu, *Genetic interventions and the ethics of enhancement of human beings*, „Gazeta de Antropologia” 2016, t. 32, nr 2, s. 11–12.

¹³ M.J. Sandel, *Przeciwko udoskonalaniu człowieka. Etyka w czasach inżynierii genetycznej*, Warszawa 2014, s. 17.

¹⁴ Ibidem, s. 19.

¹⁵ Ibidem, s. 15.

Chodzi mu oczywiście o wątpliwości etyczne, jakie pojawiają się w przypadku genetycznego kreowania i udoskonalania na zamówienie.

W celu szerszego i dokładniejszego zobrazowania swoich rozważań na temat etyki udoskonalania Sandel podaje przykłady udoskonalania sportowców i genetycznego projektowania dzieci, czyli tzw. nowej liberalnej eugeniki. Uznaje, że jest to próba manipulowania cechami genetycznymi populacji ludzkiej zgodnie z liberalnymi wartościami, takimi jak autonomia jednostki, równość szans oraz poszanowanie praw człowieka. Definiuje ją zaś jako metodę, „dzięki której uprzywilejowani rodzice mogą zaprojektować swoje dzieci i wyposażyć je w umiejętności, które przyniosą im sukces w społeczeństwie nastawionym na rywalizację”¹⁶. W praktyce oznacza to możliwość dokonywania niemedycznych ulepszeń genetycznych siebie samego lub swoich dzieci dzięki wolnorynkowym płatnym usługom realizowanym przez podmioty prywatne. W odróżnieniu od tradycyjnej eugeniki, która była związana z przymusowymi metodami kontroli populacji, liberalna eugenika zakłada dobrowolność i poszanowanie praw jednostki.

Oczywiście inżynieria genetyczna, która umożliwia terapię genową, stanowi obiecującą metodę leczenia dziedzicznych chorób genetycznych poprzez korektę defektów genetycznych. Mimo potencjalnych korzyści dla pacjentów decyzje dotyczące poddania się takiej terapii mogą stanowić wyzwanie i wpływać na autonomię jednostki. Ponadto możliwe są obecnie modyfikacje genetyczne człowieka, które otwierają drzwi do udoskonalania różnych aspektów życia. Wśród możliwości tych znajduje się poprawa cech fizjologicznych, takich jak szybkość, siła, wytrzymałość i długość życia¹⁷, oraz doskonalenie zdolności poznawczych, obejmujących pamięć, przetwarzanie informacji i logiczne myślenie. Inne obszary możliwych ulepszeń obejmują wzmacnianie odporności i wydajności organizmu, co może być wykorzystane w zawodowym sporcie. Jest to jeden z aspektów, o których pisze Sandel, zastanawiając się, co jest w sporcie opartym na rywalizacji cenniejsze: wysiłek włożony w trening czy naturalny talent i predyspozycje genetyczne?¹⁸

Inżynieria genetyczna jako proces obejmuje – w dużym uproszczeniu – kilka etapów¹⁹. Niemal na każdym z nich pojawiają się wątpliwości co do kwestii jego etyczności i zagrożeń, jakie modyfikowanie genetyczne człowieka stanowi dla posza-

¹⁶ Ibidem, s. 73.

¹⁷ A. van Niekerk, *Biomedical enhancement and the pursuit of mastery and perfection: A critique of the views of Michael Sandel*, „South African Journal of Philosophy” 2014, t. 33, nr 2, s. 157.

¹⁸ M.J. Sandel, *Przeciwko etyce...*, s. 33–46.

¹⁹ Początkowym jest identyfikacja genów, które odpowiadają za określone cechy lub inne właściwości. Potem następuje proces wyizolowania komórek i ich modyfikacji w celu dokonania zmian genetycznych, usunięcia lub dodania fragmentów DNA lub manipulowania ekspresją genów. Dopiero wtedy mogą one zostać wprowadzone do ludzkiego organizmu. Szerzej: J.D. Watson, *Molecular Biology of the Gene*, San Francisco 1965; M. Ridley, *Genome: The Autobiography of a Species in 23 Chapters*, New York – London – Toronto – Sydney 1999; S. Mukherjee, *The Gene: An Intimate History*,

nowania jego godności i wolności. Inżynieria genetyczna nie jest jednak zagrożeniem tylko dla jednostek, ale dostrzega się w niej także zagrożenie dla społeczeństwa i gatunku ludzkiego jako całości²⁰.

2. Wyzwania dla wolności, godności i człowieczeństwa

Ogólne pytania, jakie pojawiają się w tym kontekście, można uszczegółowić w perspektywie indywidualnej i wspólnotowej. Według zwolenników etyki udoskonalania „ingerencje genetyczne w ludzką prokreację mają służyć rozszerzaniu kontroli nad skutkiem prokreacji i są wyrazem wydania »wojny przypadkowi« (wzięcia ewolucji we własne ręce)”²¹. Ingerencja w ludzki genom może jednak prowadzić do traktowania ludzi jak przedmioty do modyfikacji, co będzie sprzeczne z poszanowaniem idei godności człowieka. W kontekście manipulacji genetycznej zarodków czy embrionów istnieje z kolei obawa o granice autonomii jednostki²², rozumianej jako zdolność do samodzielnego podejmowania decyzji i kontrolowania swojego życia. Przez możliwość manipulowania cechami dziedzicznymi organizmów inżynieria genetyczna stwarza możliwość kontrolowania ich rozwoju, zdrowia i zachowania. Decyzje podejmowane przez osoby lub instytucje nadzorujące ten proces mogą znacząco wpływać na autonomię jednostki, na kształtowanie jej cech fizycznych, psychicznych i zdolności. Ponadto istnieje ryzyko, że manipulacja materiałem genetycznym organizmów może naruszać integralność jednostki.

Pojawiają się tutaj podobieństwa do eugeniki²³, rozumianej jako zestaw przekonań i praktyk mających na celu poprawę genetycznej jakości populacji ludzkiej przez selektywną reprodukcję. Dawniej eugenika²⁴ była kojarzona z próbami promowania

New York – London – Toronto – Sydney – New Delhi 2017; S. Smith Hughes, *Genentech: The Beginnings of Biotech*, Chicago – London 2013.

²⁰ Szerzej: *Human Dignity and Bioethics. Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics*, Washington 2008; R.M. Berry, *The Ethics of Genetic Engineering*, New York 2007; E. Lucasen, *The Ethics of Genetic Engineering*, „Journal of Applied Philosophy” 1996, t. 13, nr 1, s. 51–61; U. Schüklenk, P. Singer (red.), *Bioethics: An Anthology*, Hoboken 2021; D. Heyd, *Genethics: Moral Issues in the Creation of People*, Berkeley 1992.

²¹ M. Soniewicka, *Racje i emocje w dyskusji na temat ingerencji genetycznych w ludzką prokreację*, „Roczniki Filozoficzne” 2019, t. 67, nr 3, s. 85.

²² D. Battisti, *Genetic Enhancement and the Child's Right to an Open Future*, „Phenomenology and Mind” 2020, nr 19, s. 212.

²³ A. Miętek, *Quo Vadis Humanity? On Genetic Engineering. Book review: Michael Sandel, The Case against Perfection: Ethics in the Age of Genetic Engineering*, „Polish Political Science” 2007, nr 34, s. 282.

²⁴ Ruch ten zyskał znaczny rozgłos na przełomie XIX i XX wieku, wpływając na zakres polityk na całym świecie, w tym na przymusowe sterylizacje, ograniczenia małżeńskie, polityki segregacji, a w swej najbardziej skrajnej formie – na politykę ludobójczą nazistowskich Niemiec. Wyróżnia się dwa główne typy eugeniki. Eugenika pozytywna ma na celu zachęcanie do reprodukcji wśród osób z cechami uznawanymi za pożądane. Może to obejmować zachęty dla tych, którzy są uzna-

cech uznawanych za pożądane i redukcji lub eliminacji tych uznawanych za niepożądane. Obejmowało to przymusowe środki, takie jak ograniczenia małżeńskie i przymusowe sterylizacje. Michael Sandel formułuje swoją odpowiedź na dręczące wątpliwości dotyczące eugeniki i inżynierii genetycznej, zauważając trzy fundamentalne problemy związane z tymi praktykami. Po pierwsze, wyrażają one „jednostronny triumf premedytacji nad spontanicznością”, sugerując, że ludzkie cechy mogą być poddawane manipulacji i kontrolowane w zaplanowany sposób, bez uwzględnienia naturalnych procesów i przypadkowości. Po drugie, eugenika i inżynieria genetyczna wiążą się z nadmierną koncentracją władzy, której stosowanie może prowadzić do naruszeń podstawowych praw jednostki i godności ludzkiej, zamiast być wyrazem szacunku dla każdej osoby. Po trzecie, praktyki te promują kształtowanie rzeczywistości według ustalonych z góry norm i oczekiwań, zamiast respektować jej różnorodność i złożoność, co może prowadzić doubożenia ludzkiego doświadczenia i ograniczenia indywidualnej wolności²⁵. Sandel podkreśla, że omawiane praktyki wymagają głębokiej refleksji nad ich moralnymi i społecznymi konsekwencjami oraz potrzebują ostrożnego regulowania, aby chronić prawa i wartości jednostki, a także integralność ludzkiego doświadczenia.

Warto zauważyć, że praktyki eugeniczne zostały zdyskredytowane w czasie II wojny światowej²⁶. Inżynieria genetyczna umożliwiła powrót do tych praktyk w nowej formie: dobrowolnych usług medycznych oferowanych na wolnym rynku. Sandel pisze w tym kontekście o eugenicie liberalnej, stanowiącej metodę projektowania dzieci jako obiektów mających jak największe szanse w społeczeństwie opartym na rywalizacji²⁷. Proces ten zakłada, że rodzice mają możliwość kształtowania genotypu swoich dzieci. W dzisiejszych czasach mogą oni szczegółowo planować cechy genetyczne swojego potomstwa, co stanowi kontynuację podejścia eugenicznego. Mają kontrolę nie tylko nad eliminacją potencjalnych wad genetycznych, ale także nad kształtowaniem pożądanych cech, co stawia ich w sytuacji decyzyjnej co do genetycznego losu swoich dzieci²⁸.

To właśnie genetyczne modyfikacje zarodków w celu uzyskania u dzieci pożądanych cech są jedną z najbardziej kontrowersyjnych kwestii. Mogą one dotyczyć zarówno cech fizycznych, jak i psychoemocjonalnych, takich jak talent czy upodoba-

wani za zdolnych do posiadania większej liczby dzieci. Eugenika negatywna dąży do zniechęcania lub zapobiegania reprodukcji osób z cechami uznawanymi za niepożądane. Dawniej obejmowało to przymusowe środki, takie jak ograniczenia małżeńskie i przymusowe sterylizacje. Szerzej na temat tych ostatnich: K. Jabłoński, *Forced sterilization in the state of California from 1909 to 1979: A historical and legal analysis*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2024, t. 76, z. 1, s. 165–200.

²⁵ M.J. Sandel, *Przeciwko etyce...*, s. 79.

²⁶ Trzeba pamiętać, że niektóre praktyki trwały do końca lat 70. K. Jabłoński, *Forced sterilization...*, s. 165.

²⁷ Ibidem, s. 173.

²⁸ A. Miętek, *Quo Vadis...*, s. 282.

nia. Michael Sandel zauważa, że identyfikowanie siebie jako dzieła natury, boskości lub przypadku daje korzyść w postaci przekonania, że nie musimy ponosić całkowitej odpowiedzialności za swoje istnienie. Oznacza to, że w przypadku projektowania genetycznego potomków należałoby wszelką winę za niepowodzenia przypisywać „projektantowi” i zlecającym określone modyfikacje rodzicom.

W ten sposób inżynieria genetyczna konfrontuje nas z – jak to ujął Sandel – hiperodpowiedzialnością (na podobieństwo badań prenatalnych nadających rodzicom nowy, nieistniejący wcześniej poziom odpowiedzialności). Dotychczasowe podejście woluntarystyczne polega na tym, że ludzie mają zdolność do samodzielnego podejmowania decyzji i kontrolowania swego życia, niezależnie od zewnętrznych czy wewnętrznych czynników determinujących. Oznacza to, że jednostka ma autonomię w kwestii dokonywania wyborów, które mogą mieć wpływ na jej losy i otaczający świat. Wskutek genetycznego modyfikowania autonomia jednostki się zmniejsza, staje się ona zależna od decyzji i działań kreatora, co narusza jej samostanowienie i swobodę wyboru. Koncepcja tworzenia „zaprojektowanych dzieci” (*designer babies*²⁹) poprzez selektywną manipulację cechami genetycznymi rzuca światło na istotną kwestię autonomii jednostki. Decyzje podejmowane przez rodziców lub społeczeństwo w sprawie wyboru cech genetycznych potencjalnego potomstwa mogą naruszać autonomię samego dziecka, które nie ma wpływu na takie decyzje. Sandel twierdzi, że aby „docenić dzieci jako wartość samą w sobie, trzeba zaakceptować je takimi, jakie są, zamiast widzieć w nich obiekty do ukształtowania, wytwory naszej woli czy narzędzia zaspokajania naszych ambicji”³⁰. Według niego problemem nie jest to, że rodzice wpływają na autonomię swojego potomstwa, kształtując jego życie, ale to, że nadmierna duma skłania ich do kontrolowania tajemnicy narodzin. Patrząc na to przez pryzmat filozofii Immanuela Kanta, można powiedzieć, że autonomia nie ogranicza się jedynie do niezależności czy swobody wyboru, lecz jest raczej rozumiana jako racjonalna zdolność do podporządkowania swojej woli uniwersalnym prawom moralnym³¹.

Zwolennicy inżynierii genetycznej w tym zakresie podkreślają jej odmienność od tradycyjnej eugeniki, która była niedobrowolna i narzucała jednostce określone ograniczenia. Jej liberalna wersja oparta na inżynierii genetycznej jest tego pozbawiona i mogą z niej skorzystać tylko ci rodzice, którzy chcieliby zaprojektować określone cechy swoich dzieci. Problem, jaki się jednak pojawia, to sytuacja, w której presja społeczna wywierana na rodziców będzie niejako zmuszać ich do korzystania

²⁹ Są to „dzieci, które są zmuszone do życia zgodnie z wyborami swoich rodziców i które w ten sposób utraciły autonomię w wyborze swoich planów życiowych lub projektów dla siebie”. A. van Niekerk, *Biomedical enhancement...*, s. 4.

³⁰ M.J. Sandel, *Przeciwko etyce...*, s. 47.

³¹ M. Soniewicka, *Transhumanizm: kilka uwag na temat filozoficznych źródeł sporu o ideę biomedycznego ulepszania moralnego*, „Ethics in Progress” 2015, t. 6, nr 1, s. 49.

z ulepszeń dziecka, a dzieci nieulepszone będą traktowane co do zasady gorzej. Już dziś niektórzy bioetycy uważają, że ulepszenie genetyczne dzieci powinno być moralnym obowiązkiem, a nie opcją. Jednak Sandel uznaje takie rozumowanie za błąd, gdyż odrzuca ono rozróżnienie na leczenie i udoskonalanie i jest efektem myślenia o zdrowiu wyłącznie w kategoriach instrumentalnych, jako sposobie maksymalizacji innych dóbr i wartości³².

Michael Sandel rozważa tę kwestię także w kontekście rozróżnienia między zapewnieniem pomocy medycznej choremu dziecku a narzuceniem obowiązku genetycznej poprawy, która miałaby zwiększyć szanse tego dziecka na przyszły sukces. Podkreśla on, że zgoda na takie podejście może być uzasadniona tylko w przypadku, gdy traktujemy zdrowie jedynie jako środek do maksymalizacji szczęścia lub dobrobytu³³, a nie jako wartość samą w sobie. Jednak zdaniem Sandela traktowanie zdrowia jako wartości, którą można maksymalizować, prowadzi do myślenia bliskiego tradycyjnej eugenicie. Wyznaczanie granic między leczeniem a udoskonalaniem oraz między treningiem fizycznym a modyfikacją jest kwestią delikatną. Sandel zauważa, że ponieważ przydział wrodzonych talentów w społeczeństwie jest losowy, nie można jednoznacznie powiedzieć, że osoba utalentowana zasługuje na sukces. Zasługiwanie na coś jest według niego możliwe tylko wtedy, gdy dana osoba na to zapracowała poprzez własny wysiłek i determinację³⁴.

Inną kwestią związaną z popularyzacją udoskonalania genetycznego jest równość społeczna w dostępie do technologii modyfikacji. Sandel kwestionuje bowiem zalety etyki udoskonalania na poziomie społeczeństwa. W swojej książce zastanawia się, czy wprowadzenie udoskonaleń technologicznych przyniesie wzrost nierówności społecznych, tj. podział na bogatych mogących udoskonalać genetycznie siebie i swoje potomstwo oraz biednych niemających dostępu do inżynierii ze względów finansowych. W ten sposób społeczeństwo stanie się jeszcze bardziej podzielone (tym razem pod względem genetycznym), gdy niektóre jednostki będą miały dostęp do zaawansowanych technologii poprawiających ludzką naturę, a inne nie. W konsekwencji bogaci będą coraz doskonalsi genetycznie, a biedniejsi nie będą mogli im dorównać³⁵. Efektem tego mogą być znaczące negatywne skutki nierówności i niesprawiedliwości społecznej, pogłębiające istniejące podziały społeczne. Takie powszechne wykorzystanie genetycznego udoskonalania może zatem zwiększyć

³² M.J. Sandel, *The Case Against...*, s. 54.

³³ M.J. Sandel, *Przeciwko etyce...*, s. 49

³⁴ M. Juzaszek, *Tyche vs Hybris. Michael Sandel przeciw projektowaniu dzieci* [w:] M. Juzaszek (red.), *Prawo a kultura – kultura a prawo*, Kraków 2011, s. 11.

³⁵ Problem ten z pewnością nie jest teoretyczny. Sam Sandel w jednej ze swoich książek opisuje amerykańskie zjawisko medycyny concierge, czyli płatnego dostępu do lekarza pierwszego kontaktu w formie ekskluzywnej usługi (dostępnej 24 godziny na dobę, z wydłużonym czasem wizyty i automatycznym dostępem do wszystkich niezbędnych specjalistów poza standardową kolejnością). M. Sandel, *Czego nie można kupić za pieniądze. Moralne granice rynku*, Warszawa 2012, s. 40.

dyskryminację. W tym kontekście Sandel zastanawia się, czy wątpliwości te zniknęłyby, gdyby modyfikacje genetyczne były np. refundowane z ubezpieczeń, tak jak w przypadku innych procedur medycznych.

Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt, który umyka nieco Sandelowi – perspektywę wspólnotową najwyższego poziomu, czyli całego gatunku ludzkiego. Decyzje dotyczące modyfikacji genetycznej zarodków stawiają w centrum uwagi daleko idące implikacje dla przyszłych pokoleń. Wprowadzone modyfikacje genetyczne w jednym pokoleniu pozostaną w puli genetycznej na zawsze. Nie jesteśmy w stanie w tej chwili określić wszystkich ich skutków i negatywnych zjawisk, do których może to doprowadzić w przyszłych pokoleniach. Medycyna zna wiele przypadków stosowania nowoczesnych leków, które miały negatywne konsekwencje (np. talidomid³⁶), zawsze jednak dotyczyły one tylko jednego pokolenia. W tym wypadku z konsekwencjami będzie musiała mierzyć się cała ludzkość.

3. Sandelowskie ujęcie argumentów przeciwko nieograniczonym manipulacjom genetycznym

W swoich rozważaniach Sandel analizuje powyższe argumenty i to, w jakim kształcie w debacie publicznej pojawiają się one w kontekście dopuszczalności klonowania i modyfikacji genetycznych. Wśród nich wymienia następujące:

- argument z autonomii (*the autonomy argument*),
- argument z uczciwości (*the fairness argument; the fairness objection*),
- argument z wyścigu (zbrojeń) (*the arms-race objection*),
- argument z wyboru (nieuprawnionego).

³⁶ Talidomid wprowadzono na rynek w Niemczech w 1957 r. jako środek uspokajający i nasenny sprzedawany bez recepty. Reklamowano go m.in. jako środek dla kobiet w ciąży łagodzący nudności i wymioty w pierwszym trymestrze ciąży. Lek był szeroko stosowany w Europie, Australii, Kanadzie i niektórych krajach Azji. Niestety okazał się teratogenem, czyli substancją powodującą uszkodzenia płodu. W wyniku stosowania go przez kobiety w ciąży na całym świecie urodziło się ponad 10 tys. dzieci z poważnymi deformacjami kończyn. Kryzys związany z talidomidem wstrząsnął opinią publiczną i skutkował licznymi procesami odszkodowawczymi oraz zmianami przepisów dotyczących badań klinicznych i dopuszczania leków. Na temat skutków stosowania talidomidu zob. J.H. Kim, A.R. Scialli, *Thalidomide: The Tragedy of Birth Defects and the Effective Treatment of Disease*, „Toxicological Sciences” 2011, t. 122, nr 1, s. 1–6; A. Moro, N. Invernizzi, *The thalidomide tragedy: the struggle for victims' rights and improved pharmaceutical regulation*, „História, Ciências, Saúde – Manguinhos” 2017, t. 24, nr 3, s. 1–19; N. Vargesson, *Thalidomide* [w:] R.C. Gupta (red.), *Reproductive and Developmental Toxicology*, Amsterdam 2017, s. 467–479. Pomimo tragicznej historii lek ten znalazł później zastosowanie w leczeniu powikłań związanych z trądem oraz w terapii szpiczaka mnogiego. Por. M. Rokicka-Piotrowicz, *Talidomid w leczeniu szpiczaka mnogiego*, „Współczesna Onkologia” 2001, t. 5, nr 4, s. 161–164.

Argument z autonomii pojawia się w debacie nad modyfikacjami genetycznymi dzieci i klonowaniem ludzi. Przeciwnicy takich działań wskazują, że w obu przypadkach rodzice manipulujący kodem genetycznym dziecka pozbawiają je „prawa do nieznannej przyszłości”³⁷. Zmodyfikowane genetycznie dzieci nie są w pełni wolne. Są bowiem zaprojektowane przez rodziców i stanowią produkt, efekt ich preferencji co do płci, wzrostu, wyglądu i umiejętności. W ten sposób dzieci przestają być traktowane zgodnie z Kantowską zasadą godności³⁸, a stają się stają się narzędziem, środkiem do osiągnięcia celu, jakim jest sukces, sława, pieniądze, samozadowolenie rodziców.

Sandel wskazuje na dwa problemy z tym argumentem. Po pierwsze, to, czy rodzice mogą zaprojektować genotyp dziecka, nie oznacza, że dziecko ma jakikolwiek wpływ na swój kod genetyczny. Po drugie, argument ten nie odnosi się do osób, które chcą siebie zmodyfikować genetycznie, np. zawodowi sportowcy.

Na pierwszy rzut oka argument z autonomii broni demoliberalnej idei wolności i godności jednostki. Dzieci zostają pozbawione prawa do swobodnego wyboru własnej ścieżki życiowej (wolność) i są traktowane jako środek do osiągnięcia celu w postaci satysfakcji z rodzicielstwa (godność). Łatwo jednak obalić te argumenty przykładami rodziców, którzy projektują przyszłość swoich dzieci poprzez wielogodzinne ćwiczenia, także pozbawiając je wpływu na swoje życie. Serena Williams, Tiger Woods, Michael Jackson, Britney Spears to tylko najbardziej znane przykłady cudownych dzieci showbiznesu i sportu, które osiągnęły później oszałamiający sukces w zawodowej karierze. Wydaje się, że problemem nie jest ograniczenie wolności lub naruszenie godności człowieka, lecz niezmiennność i permanentność wprowadzonych modyfikacji.

Sandel słusznie zauważa, że dzieci zaprojektowane przez rodziców (*designer children*) „nie są mniej autonomiczne, gdy chodzi o wybór swoich cech genetycznych, od dzieci urodzonych w naturalny sposób”³⁹. Problemem jest możliwość przekazywania dalszym pokoleniom wprowadzonych zmian bez wiedzy na temat wszystkich skutków modyfikacji genetycznych, gdyż może to mieć negatywny wpływ na ludzkość jako gatunek.

Kolejną kwestią rozpatrywaną przez Sandela jest argument z uczciwości (*the fairness argument, the fairness objection*). Argument ten pojawia się w kontekście ulepszania naturalnych cech człowieka. Podkreśla się, że genetyczne modyfikacje np. sportowców byłyby nieuczciwe wobec pozostałych (sportowiec po modyfikacjach genetycznych nieuczciwie zyskałby przewagę nad nieudoskonaloną konkurencją).

³⁷ M.J. Sandel, *Przeciwko etyce...*, s. 17.

³⁸ M. Urbańczyk, *Wieloznaczność idei godności w filozofii Immanuela Kanta* [w:] R. Antonow, Ł. Machaj, M. Marszał i in. (red.), *W kręgu doktryn politycznych i prawnych: księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Markowi Maciejewskiemu*, Wrocław 2020, s. 705 i n.

³⁹ M.J. Sandel, *The Case Against...*, s. 81.

Wskutek genetycznych ingerencji zatracono by ideę fair play i sportowej rywalizacji jako takiej.

Sandel podkreśla, że powyższe możliwości modyfikacji genetycznej pojawiły się jako efekt badań nad terapiami genowymi nieuleczalnych dotąd chorób, np. dystrofii mięśniowej, czy odwracania starczego zaniku mięśni. Jednocześnie wskazuje, że ocena moralna modyfikacji genetycznych jest różna w zależności od powodów dokonywania zmian w genotypie człowieka. Pozytywnie oceniamy procedury zmierzające do leczenia, natomiast wątpliwości budzą procedury udoskonalania zdrowych jednostek. Ponadto podkreśla on, że w wielu przypadkach rozróżnienie między leczeniem a udoskonalaniem jest bardzo trudne. Jako przykład podaje modyfikacje genetyczne osób z zaburzeniami pamięci. O ile terapia genowa w wypadku choroby Alzheimera i demencji będzie leczeniem, o tyle „lek odwracający proces utraty pamięci ze względu na wiek [...] podważyłby podział na leczenie i udoskonalanie”⁴⁰.

Tego typu terapie genowe mogą prowadzić – według argumentacji z uczciwości – do nieuprawnionej przewagi jednych osób na drugimi. Jak pisze Sandel, mogą powstać dwie klasy ludzi: pierwsza mająca dostęp do technologii udoskonalania genetycznego i przekazująca swoim dzieciom poprawione geny i druga, która np. z powodu biedy dostępu do takich procedur nie ma. Sandel stawia tu istotne pytanie, na które trudno znaleźć odpowiedź: „[c]zy rozważany scenariusz burzy nasz spokój dlatego, że nie udoskonalani biedacy nie mogą czerpać korzyści z bioinżynierii, czy dlatego, że udoskonalani bogacze tracą człowieczeństwo?”⁴¹.

Z tą linią argumentacji łączy się kolejna, czyli tzw. argument z wyścigu zbrojeń. Sandel wskazuje, że modyfikacje genetyczne są coraz częściej stosowane po to, aby ulepszyć czyjeś cechy. Pisze o tym w kontekście procedur medycznych w Stanach Zjednoczonych polegających na terapii genowej mającej na celu zwiększenie wzrostu dzieci. Początkowo terapia ta była stosowana wobec dzieci z niedoborami hormonalnymi, obecnie coraz częściej jest wdrażana u dzieci, których rodzice są po prostu niezadowoleni z ich wzrostu (według nich są za niskie). W ten sposób rodzice starają się zapewnić dziecku lepszy start w dorosłe życie. Jednak podobnie jak poprzednie argumenty, także ten Sandel uważa za niewystarczający. Podkreśla, że tego typu działania są jednym z przejawów ogólnoludzkiego trendu, tj. dążenia do doskonałości, któremu nie sposób się przeciwstawić.

Wreszcie Sandel odnosi się do argumentu z nieuprawnionego wyboru. Rozważa tę kwestię w kontekście wyboru płci swoich dzieci. W debacie publicznej pojawiają się argumenty związane z dyskryminacją ze względu na płeć lub odnoszącą się po prostu do statusu moralnego zarodka. Jednak i te Sandel uważa za niewystarczające,

⁴⁰ M.J. Sandel, *Przeciwko etyce...*, s. 24.

⁴¹ *Ibidem*, s. 25.

aby w należyty sposób opisać, dlaczego wybór przez rodziców płci swego dziecka budzi wątpliwości moralne.

Amerykański filozof słusznie podkreśla, że bez względu na argumentację problemy te budzą wątpliwości etyczne i można je uznać za zagrożenie godności człowieka⁴². Twierdzi jednak, że ważniejsze argumenty pojawiają się w wyniku namysłu nad tym, „w jaki sposób te praktyki odbierają nam człowieczeństwo” i „jakie aspekty ludzkiej wolności i ludzkiego rozwoju kwestionują”⁴³. Sandel proponuje więc własne ujęcie obiekcji wobec etyki udoskonalania i nieograniczonej inżynierii genetycznej. Krytycznie oceniając etykę udoskonalania, nie odwołuje się do tradycyjnych argumentów wolności i godności, lecz proponuje „argumenty etyki wdzięczności za życie traktowane jako dar” (*the ethics of giftedness*)⁴⁴. Dotychczas takie stanowisko miało zazwyczaj charakter religijny. Sandel te argumenty obudowuje argumentacją racjonalistyczną, osadzoną nie w kontekście *sacrum* (co dla wielu stanowi pretekst do odrzucenia ich *a priori*), ale *profanum*, co zmusza do zmierzenia się z tymi wątpliwościami na nowo.

Istotą tego stanowiska jest uznanie, że talenty i umiejętności każdego człowieka nie są wyłącznie jego zasługą ani nawet wyłącznie jego własnością, mimo wysiłków, które wkłada się w ich rozwijanie i wykorzystywanie. Takie ujęcie ogranicza chęć traktowania życia jako projektu do zrealizowania, co wydaje się istotą etyki udoskonalania⁴⁵. Traktowanie życia jako daru jest istotne zwłaszcza w relacji rodzice – dzieci, co Sandel wiąże z cnotą otwartości na nieproszone (*openness to the unbidden*)⁴⁶. Stąd jego krytyka hiperrodzicielstwa w każdym ujęciu, także nowoczesnej liberalnej eugeniki opartej na inżynierii genetycznej i modyfikacjach genetycznych kolejnych pokoleń. Sandel uważa, że etykę doskonalenia trudno krytykować z punktu widzenia wolności, autonomii i godności. Krytyka powinna natomiast wychodzić z faktu odrzucenia idei życia jako daru i skutkującej tym określonej postawy wobec świata „dominacji i kontroli, która nie docenia daru, jakim są ludzkie umiejętności osiągnięcia, i lekceważy ten aspekt wolności, który wynika z nieustannego dialogu z rzeczywistością”⁴⁷.

⁴² Tak uważa np. Anetta Breczko, według której „biotechnologia zamazuje różnice między podstawowymi kategoriami prawnymi, które stanowiły do dziś absolutny fundament prawa (np. między osobą a rzeczą, życiem i śmiercią, kobietą i mężczyzną)”. A. Breczko, *Godność człowieka a postęp biotechnologiczny* [w:] T. Kozłowski, K. Kuźmicz (red.), *Człowiek wobec systemów wartości*, Białystok 2006, s. 151.

⁴³ M.J. Sandel, *Przeciwko etyce...*, s. 31.

⁴⁴ M.J. Sandel, *The Case Against...*, s. 45.

⁴⁵ M.J. Sandel, *Przeciwko etyce...*, s. 34.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 47.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 77. W oryginale pojawia się sformułowanie „persisting negotiation with the given”. M.J. Sandel, *The Case Against...*, s. 83.

Tylko etyka traktowania życia jako daru zabezpiecza nas przed jednostronnym triumfem premedytacji nad spontanicznością (*one-sided triumph of willfulness over giftedness*), władzy nad szacunkiem (*dominion over reverence*) oraz kształtowania rzeczywistości nad jej przyjmowaniem (*molding over beholding*)⁴⁸. To zaś według Sandela niebezpiecznie prowadzi do utraty zarówno w ujęciu indywidualnym, jak i wspólnotowym poczucia pokory, odpowiedzialności i solidarności. Powszechność udoskonalenia genetycznych naruszy poczucie pokory rodziców wobec dzieci, a także społeczne podstawy pokory (*social basis of humility*), gdyż inżynieria może ziścić marzenie o człowieku, który wszystko zawdzięcza samemu sobie. To zaś pozbawi nas możliwości postrzegania siebie jako wytworu natury i poczucia, że nie odpowiadamy w pełni za to, jacy jesteśmy. Jednocześnie – jak zauważa Sandel – „eksplozja odpowiedzialności za własne życie i życie naszych dzieci może osłabić w nas poczucie solidarności z tymi, którym wiedzie się gorzej”⁴⁹, a to może mieć fatalne skutki dla ubezpieczeń społecznych i prowadzić do dyskryminacji genetycznej w dziedzinie ubezpieczeń zdrowotnych. Sandel mocno podkreśla związek między solidarnością a ideą życia jako daru – silne poczucie, że dary, które otrzymaliśmy, są kwestią przypadku, a więc świadomość, że nikt z nas nie odpowiada w pełni za swój sukces⁵⁰.

Widać więc, że zastrzeżenia Sandela nie mają tradycyjnego charakteru i nie wychodzą z punktu widzenia jednostki i jej indywidualizmu oraz autonomii i godności. Sandel patrzy na tę kwestię przede wszystkim z poziomu wspólnoty. Jak zauważa: „udoskonalanie martwi nie jako pojedynczy akt, lecz jako nawykowy sposób myślenia i życia”⁵¹.

Konkluzje

Badanie różnych aspektów bioetycznych rewolucji biotechnologicznej pod kątem jej wpływu na człowieka ujawnia wyzwania związane z tym zjawiskiem. Redukcjonizm biologiczny, wynikający z manipulacji genetycznych, sprowadza jednostkę wyłącznie do jej cech genetycznych, pomijając bogactwo jej tożsamości, doświadczeń i wartości, i wydaje się sprzeczny z podstawowymi wartościami, na których dotychczas spoczywał system demokracji liberalnej i system ochrony praw człowieka. Takie podejście istotnie narusza godność jednostki, podważając przyrodzoną i niezbywalną, równą i bezcenną wartość przynależną każdej jednostce

⁴⁸ Ibidem, s. 84.

⁴⁹ M.J. Sandel, *Przeciwko etyce...*, s. 82.

⁵⁰ Ibidem, s. 83.

⁵¹ Ibidem, s. 87.

tylko z racji bycia człowiekiem⁵² oraz generalnie wielowymiarowość człowieka. Równocześnie postęp w sekwencjonowaniu DNA, choć korzystny w diagnozowaniu i leczeniu chorób, niesie ryzyko naruszenia prywatności jednostki oraz jej dyskryminacji na podstawie cech genetycznych, co może znacząco wpływać na jej autonomię. Badanie tych aspektów jest kluczowe dla zrozumienia potencjalnych zagrożeń dla godności człowieka i podkreśla potrzebę zachowania równowagi między postępowaniem naukowym a szacunkiem dla jednostki.

Wydaje się jednak, że formułowanie w ten sposób zastrzeżeń nie odnosi właściwego skutku. I tu widać wartość rozważań Michaela Sandela, gdyż stawia on w nich pytania, które wcale nie są nowe⁵³. Jednak jego refleksje o etyce w czasach inżynierii genetycznej są niezwykle istotne i rzucają nowe światło w tej dyskusji. Po pierwsze, stosuje on odmienną od dotychczasowej terminologię. Po drugie, uniwersalne pytania stawia w konkretnym otoczeniu, przywołując liczne prawdziwe przypadki, co sprawia, że równie konkretna musi być odpowiedź. Po trzecie, udzielając odpowiedzi, nie odwołuje się do pustych sloganów, nie szermuje argumentami ideologicznymi i merytorycznie wypranymi z treści, często używanymi przez każdą ze stron bioetycznych sporów. Ponadto rozróżnia on problematyczne i niejasne dla zagadnienia bioetyki pojęcia, takie jako choroba, zdrowie i ulepszanie⁵⁴.

W szerszym kontekście rozważania Sandela odnoszą się do transhumanizmu⁵⁵, rozumianego jako „koncepcja postulująca wykorzystanie nauki oraz techniki w celu przezwyciężenia biologicznych ograniczeń człowieka”⁵⁶, jej konsekwencji i oceny moralnej (transhumanizm⁵⁷ jest więc uważany za integrację człowieka z maszyną, obejmującą szeroki zakres technologicznych ulepszeń).

Rozważania na temat moralnych i etycznych granic w inżynierii genetycznej wymagają uwzględnienia różnych perspektyw, zarówno naukowych, społecznych, jak i kulturowych. Nie przynoszą prostych odpowiedzi, jednak dyskusja na ten te-

⁵² M. Urbańczyk, *Idea godności człowieka w orzecznictwie Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Poznań 2019, s. 10.

⁵³ M. Ferdynus, *Czy biomedyczne ulepszanie pozbawia nas człowieczeństwa? Perspektywa filozoficzna*, „*Studia Warmińskie*” 2020, nr 57, s. 39.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 41.

⁵⁵ Deklaracja transhumanistyczna w języku polskim w: M. Klichowski, *Narodziny cyborgizacji. Nowa eugenika, transhumanizm i zmierzch edukacji*, Poznań 2014, s. 169–170.

⁵⁶ K. Szymański, *Transhumanizm: utopia czy ekstrofia?*, „*IDEA – Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych*” 2015, nr 27, s. 162.

⁵⁷ „Transhumanizm korzysta z dziedzictwa oświecenia, w którym rozum, nauka i racjonalizm były cenione nad autorytetami religijnymi. Odwołując się do idei racjonalnego humanizmu, transhumaniści uważają się za spadkobierców myśli wielkich filozofów. Jak za czasów oświecenia, transhumanizm wierzy w możliwość korygowania ludzkiej natury i promuje ideę wszechwładzy umysłu oraz zaufanie do nauki jako narzędzia do pokonywania ludzkich ograniczeń”. Z. Magrian, *Transhumanizm – nowy etap dla ludzkości czy szkodliwa utopia?*, „*Miscellanea Anthropologica et Sociologica*” 2021, nr 22(2)–22(3), s. 126.

mat jest kluczowa dla zapewnienia odpowiedzialnego i zrównoważonego rozwoju tej dziedziny nauki. Manipulacja genetyczna może potencjalnie naruszać godność człowieka poprzez instrumentalne traktowanie jednostek, prowadząc do dyskryminacji, narzucania standardów i tworzenia podziałów społecznych, co podkreśla konieczność przestrzegania zasad etycznych i moralnych oraz odpowiedzialnego stosowania tej technologii. Michael Sandel apeluje więc, aby zamiast prostować „pokrzywione drzewo człowieczeństwa” za pomocą nowych technologii genetycznych, tworzyć raczej systemy społeczne i polityczne, które lepiej odnajdą się w obliczu niedoskonałych istot ludzkich ze wszystkimi ich darami i ograniczeniami⁵⁸. Według niego wizja udoskonalania naszej natury może być niebezpieczna, gdyż „narażamy się na ryzyko, że przestaniemy doceniać życie jako dar”, a jedyną wartością, do której będziemy mogli się odwołać, będzie nasza własna wola⁵⁹.

Wewnętrzna wartość jednostki jest nieuchwytna, niepowtarzalna i niepodlegająca akumulacji⁶⁰. Możemy mówić tu o różnych aspektach życia, włącznie z tymi genetycznymi, które składają się na daną osobę, a które są swego rodzaju loterią. Zrozumienie daru życia⁶¹ wiąże się z przekonaniem, że nasze umiejętności i siła nie są jedynie wynikiem pracy czy wysiłku, ale także efektem daru, który otrzymujemy od czegoś większego niż my sami⁶². Jednocześnie Sandel ma świadomość, że jego argumentacja może zostać łatwo odrzucona przez tych, którzy będą po prostu chcieli zapewnić sobie lub swoim dzieciom dominację na starcie. Dla nich korzystanie z technik udoskonalania genetycznego ma przewagę nad jej rzekomymi negatywnymi skutkami z perspektywy instytucji społecznych i moralności.

Zapobieganie naruszeniom wolności i godności w kontekście inżynierii genetycznej stanowi kluczowy element ochrony praw jednostki i poszanowania etycznych norm. W tym celu proponuje się kilka możliwych strategii. Po pierwsze, edukację i podniesienie świadomości społecznej na temat inżynierii genetycznej oraz jej potencjalnych konsekwencji, co przyczyni się do lepszego zrozumienia praw jednostki, jej decyzyjności i możliwych zagrożeń. Po drugie, zapewnienie dostępu do rzetelnej, zrozumiałej i obiektywnej informacji na temat inżynierii genetycznej, co pozwoli jednostkom świadomie podejmować decyzje dotyczące własnego ciała i zdrowia. Po trzecie, konsultacje etyczne, które stanowią ważne narzędzie dla osób zainteresowanych inżynierią genetyczną, umożliwiając im zrozumienie implikacji etycznych i moralnych związanych z tego typu interwencjami. Po czwarte, wprowadzenie odpowiednich regulacji prawnych, które będą chronić prawa i godność jednostki,

⁵⁸ M.J. Sandel, *Przeciwko etyce...*, s. 88.

⁵⁹ Ibidem, s. 90.

⁶⁰ M. Soniewicka, *Transhumanizm...*, s. 50.

⁶¹ M.J. Sandel, *Przeciwko etyce...*, s. 82–83.

⁶² M.J. Sandel, *Mastery, Hubris, and Gift: Biotechnology and the Human Good*, „Journal of Law, Philosophy and Culture” 2009, t 3, nr 1, s. 155.

może skutecznie zapobiec nadużyciom oraz nieuprawnionym ingerencjom w sferę prywatności i autonomii jednostki. Kombinacja tych strategii może zaś przyczynić się do budowy bardziej odpowiedzialnego i etycznego podejścia do inżynierii genetycznej, dbając o prawa, wolność i godność każdej jednostki.

Zamiast zakazywać klonowania komórek macierzystych i innych form badań nad embrionami, powinniśmy pozwolić na ich kontynuowanie pod warunkiem przestrzegania przepisów, które ucieleśniają moralne umiarkowanie i odpowiednie uwzględnienie podstawowych praw i wolności człowieka. Takie regulacje powinny obejmować wymagania licencyjne dla projektów badawczych, ograniczenia dotyczące utowarowienia komórek jajowych i spermy oraz środki zapobiegające monopolizacji dostępu do określonych procedur medycznych. Wydaje się, że takie podejście daje największą nadzieję na uniknięcie niewłaściwego i groźnego wykorzystywania inżynierii genetycznej oraz uczynienie tych postępów biomedycznych dobrodziejstwem dla zdrowia, a nie jedynie „epizodem w erozji naszej ludzkiej wrażliwości”⁶³. Przedstawione strategie mogą współdziałać, aby zabezpieczyć jednostki przed naruszeniami wolności i godności w kontekście inżynierii genetycznej oraz promować odpowiedzialne i etyczne podejście do jej stosowania. Ważne jest, aby działania podejmowane były w sposób holistyczny, uwzględniający szeroki kontekst społeczny, kulturowy i prawny, oraz były prowadzone z poszanowaniem etycznych norm i wartości ludzkich.

W literaturze przedmiotu można znaleźć krytykę stanowiska Sandela. Przykładowo Ruud ter Meulen uznaje, że Sandel wykorzystuje „tradycyjną koncepcję solidarności, która pozostawia niewiele miejsca na indywidualne różnice” i że trudno ją „pogodzić z nowoczesnym trendem w kierunku indywidualnej autonomii i heterogeniczności kulturowej”⁶⁴. Z kolei Anton van Niekerk uważa, że Sandel argumentuje za odrzucaniem idei ulepszenia człowieka w całości⁶⁵. Z innej perspektywy krytycznie o Sandelu pisze Matti Häyry. Rozważając bioetyczne poglądy Habermasa, wskazuje, iż Sandel niesłusznie uważa, że „wybór jest przeceniany w debatach bioetycznych i że nasza ludzka wartość może potrzebować jeszcze silniejszej ochrony, niż sugeruje Habermas”⁶⁶. Stanowisko Sandela krytycznie ocenia także Lisa M. Rasmussen, która pisze, że „gdy chodzi o konkretne technologie, to ostrzeżenie [Sandela] przypomina

⁶³ M.J. Sandel, *The Ethical Implications of Human Cloning*, „Perspectives in Biology and Medicine” 2005, t. 48, nr 2, s. 246.

⁶⁴ R. ter Meulen, *Enhancement, Hybris, and Solidarity: A Critical Analysis of Sandel's The Case against Perfection*, „Medicine, Health Care and Philosophy” 2019, t. 22, nr 3, s. 397.

⁶⁵ A. van Niekerk, *Biomedical enhancement and the pursuit of mastery and perfection: A critique of the views of Michael Sandel*, „South African Journal of Philosophy” 2014, t. 33, nr 2, s. 164.

⁶⁶ M. Häyry, *Protecting Humanity. Habermas and His Critics on the Ethics of Emerging Biotechnologies*, „Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics” 2012, t. 21, nr 2, s. 215–216.

luddyzm⁶⁷. Tomasz Żuradzki z kolei wskazuje, że argumentacja Sandela oparta jest na błędnie poznawczym, określanym jako „efekt status quo”⁶⁸. Michał Płóciennik z jednej strony zaś przyznaje, że stanowisko Sandela jest pośrednie, z drugiej uznaje, że Sandel posłużył się „sprytną kompilacją erystycznych chwytów”⁶⁹.

Krytyka Michaela Sandela jako przeciwnika postępu i naturalnego procesu, jakim jest dążenie do doskonałości, jest nietrafiona. Jego stanowisko podkreśla znaczenie zachowania integralności naszej ludzkiej wrażliwości w obliczu technologicznego rozwoju⁷⁰. Argumentacja Sandela wydaje się mniej oparta na intuicji, a bardziej na racjonalnych podstawach⁷¹. Nieograniczona inżynieria genetyczna, ze względu na swoje potencjalnie rewolucyjne właściwości ingerencji, może stanowić ogromne wyzwanie dla całego gatunku ludzkiego. Czy ludzkość nie stoi przed podobnym przełomem jak na progu rewolucji przemysłowej? Czy będzie jednak można zatrzymać *cosmetic genetic engineering*? I czy krytycy rozwoju nie są podobni do XIX-wiecznych luddystów, który niszczyli maszyny tkackie w proteście przeciwko radykalnym zmianom ich sposobu życia i nowym metodom produkcji? Z pewnością nie. Prometeizm i dążenie do doskonałości i ulepszeń nie zostaną zatrzymane z powodu obiekcji bioetyków. Myśl Sandela pokazuje nam jednak, jak w nowy sposób wyrażać obawy i nazywać zagrożenia wynikające z rewolucji biotechnologicznej. Nie można jej zakwalifikować ani jako egoistycznego indywidualizmu, ani religijnego tradycjonalizmu czy biokonserwatyzmu⁷². Sandel, odrzucając komentowane argumenty, przedstawił własny (etykę wdzięczności za życie traktowane jako dar), który lepiej wyraża i uzasadnia obawy wobec zagrożeń ze strony nieskrępowanej niczym inżynierii genetycznej. Wątpliwości muszą być uwzględniane przez naukowców i badaczy, a także przez prawodawców i polityków. Zrównoważone podejście pomiędzy nieuzasadnionym optymizmem a nieuzasadnionym pesymizmem uchroni nas bowiem przed potencjalnym niebezpieczeństwem, a jednocześnie zapewni sprawiedliwe korzystanie z efektów postępu naukowego.

⁶⁷ L.M. Rasmussen, *Confucianism's Challenge to Western Bioethics*, „American Journal of Bioethics” 2010, t. 10, nr 4, s. 73–74.

⁶⁸ T. Żuradzki, *Nowa liberalna eugenika: krytyczny przegląd argumentów przeciwko biomedycznemu poprawianiu ludzkiej kondycji fizycznej lub umysłowej*, „Diametros” 2014, nr 42, s. 213–217, 220 i n.

⁶⁹ M. Płóciennik, *Logika etyki daru czy udoskonalania?*, „Filo-Sofija” 2015, nr 31, s. 209.

⁷⁰ K. Abney, *The Case against Perfection*, „Studies in Ethics, Law, and Technology” 2008, t. 2, nr 3, s. 2.

⁷¹ B. Płotka, M. Sandel, *Przeciwko udoskonalaniu człowieka. Etyka w czasach inżynierii genetycznej* (rec.), „Historia i Polityka” 2016, t. 18, nr 25, s. 100.

⁷² Tak np. Zofia Magrian, opisując doktrynę transhumanizmu. Zob. Z. Magrian, *Transhumanizm...*, s. 138. Podobnie za konserwatystę uznaje Sandela Vilhjálmur Arnason w artykule *Bioethics and the Conditions for Human Agency Emerging Biotechnologies*, „Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics” 2012, t. 21, nr 2, s. 152.

BIBLIOGRAFIA

- Abney K., *The Case against Perfection*, „Studies in Ethics, Law, and Technology” 2008, t. 2, nr 3, s. 1–2.
- Arnason V., *Bioethics and the Conditions for Human Agency Emerging Biotechnologies*, „Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics” 2012, t. 21, nr 2, s. 150–154.
- Battisti D., *Genetic Enhancement and the Child’s Right to an Open Future*, „Phenomenology and Mind” 2020, nr 19, s. 212–223.
- Berry R.M., *The Ethics of Genetic Engineering*, New York 2007.
- Bostrom N., *Human Genetic Enhancements: A Transhumanist Perspective*, „The Journal of Value Inquiry” 2003, t. 37, nr 4, s. 493–506.
- Breczko A., *Godność człowieka a postęp biotechnologiczny* [w:] T. Kozłowski, K. Kuźmich (red.), *Człowiek wobec systemów wartości*, Białystok 2006, s. 145–151.
- Buchanan A., *Better Than Human: The Promise and Perils of Enhancing Ourselves*, Oxford 2011.
- Ferdynus M., *Czy biomedyczne ulepszanie pozbawia nas człowieczeństwa? Perspektywa filozoficzna*, „Studia Warmińskie” 2020, nr 57, s. 39–56.
- Harris J., *Enhancing Evolution: The Ethical Case for Making Better People*, Princeton 2007.
- Häyry M., *Protecting Humanity. Habermas and His Critics on the Ethics of Emerging Biotechnologies*, „Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics” 2012, t. 21, nr 2, s. 211–222.
- Heyd D., *Genethics: Moral Issues in the Creation of People*, Berkeley 1992.
- Hughes Smith S., *Genentech: The Beginnings of Biotech*, Chicago – London 2013.
- Human Dignity and Bioethics. Essays Commissioned by the President’s Council on Bioethics*, Washington 2008.
- Jabłoński K., *Forced sterilization in the state of California from 1909 to 1979: A historical and legal analysis*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2024, t. 76, z. 1, s. 165–200.
- Juzaszek M., *Tyche vs Hybris. Michael Sandel przeciw projektowaniu dzieci* [w:] M. Juzaszek (red.), *Prawo a kultura – kultura a prawo*, Kraków 2011, s. 81–100.
- Kass L.R., *Making Babies – the New Biology and the Old Morality*, „Public Interest” 1972, nr 26, s. 18–56.
- Kim J.H., Scialli A.R., *Thalidomide: The Tragedy of Birth Defects and the Effective Treatment of Disease*, „Toxicological Sciences” 2011, t. 122, nr 1, s. 1–6.
- Klichowski M., *Narodziny cyborgizacji. Nowa eugenika, transhumanizm i zmierzch edukacji*, Poznań 2014.
- Liao S.M., Savulescu J., Wasserman D., *The Ethics of Enhancement*, „Journal of Applied Philosophy” 2008, t. 25, nr 3, s. 159–161.
- Lucassen E., *The Ethics of Genetic Engineering*, „Journal of Applied Philosophy” 1996, t. 13, nr 1, s. 51–61.
- Magrian Z., *Transhumanizm – nowy etap dla ludzkości czy szkodliwa utopia?*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica” 2021, t. 22(2)–22(3), s. 124–146.
- McCall C., *The Case Against Perfection: Ethics in the Age of Genetic Engineering*, „Journal of Value Inquiry” 2010, t. 44, nr 2, s. 241–246.

- Meulen R. ter, *Enhancement, Hybris, and Solidarity: A Critical Analysis of Sandel's The Case against Perfection*, „Medicine, Health Care and Philosophy” 2019, t. 22, nr 3, s. 397–406.
- Miętek A., *Quo Vadis Humanity? On Genetic Engineering. Book review: Michael Sandel, The Case against Perfection: Ethics in the Age of Genetic Engineering*, „Polish Political Science” 2007, nr 36, s. 280–283.
- Moro A., Invernizzi N., *The thalidomide tragedy: the struggle for victims' rights and improved pharmaceutical regulation*, „História, Ciências, Saúde – Manguinhos” 2017, t. 24, nr 3, s. 1–19.
- Mukherjee S., *The Gene: An Intimate History*, New York – London – Toronto – Sydney – New Delhi 2017.
- Niekerk A. van, *Biomedical enhancement and the pursuit of mastery and perfection: A critique of the views of Michael Sandel*, „South African Journal of Philosophy” 2014, t. 33, nr 2, s. 155–165.
- Płotka B., *Michael Sandel, Przeciwno udoskonalaniu człowieka. Etyka w czasach inżynierii genetycznej* (rec.), „Historia i Polityka” 2016, t. 18, nr 25, s. 97–100.
- Płóciennik M., *Logika etyki daru czy udoskonalania?* „Filo-Sofija” 2015, t. 31, s. 205–225.
- Rasmussen L.M., *Confucianism's Challenge to Western Bioethics*, „American Journal of Bioethics” 2010, t. 10, nr 4, s. 73–74.
- Ridley M., *Genome: The Autobiography of a Species in 23 Chapters*, New York – London – Toronto – Sydney 1999.
- Rokicka-Piotrowicz M., *Talidomid w leczeniu szpiczaka mnogiego*, „Współczesna Onkologia” 2001, t. 5, nr 4, s. 161–164.
- Sandel M.J., *Czego nie można kupić za pieniądze. Moralne granice rynku*, Warszawa 2012.
- Sandel M.J., *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy*, Cambridge – London 1998.
- Sandel M.J., *Justice: What's the Right Thing to Do?*, New York 2009.
- Sandel M.J., *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge 1982.
- Sandel M.J., *Mastery, Hubris, and Gift: Biotechnology and the Human Good*, „Journal of Law, Philosophy and Culture” 2009, t. 3, nr 1, s. 153–158.
- Sandel M.J., *Przeciwko udoskonalaniu człowieka. Etyka w czasach inżynierii genetycznej*, Warszawa 2014.
- Sandel M.J., *Public Philosophy: Essays on Morality in Politics*, Cambridge 2005.
- Sandel M.J., *The Case Against Perfection. What's wrong with designer children, bionic athletes, and genetic engineering*, „The Atlantic” 2004, t. 292, nr 3, s. 50–54.
- Sandel M.J., *The Case Against Perfection: Ethics in the Age of Genetic Engineering*, Cambridge – London 2007.
- Sandel M.J., *The Ethical Implications of Human Cloning*, „Perspectives in Biology and Medicine” 2005, t. 48, nr 2, s. 241–247.
- Sandel M.J., *The Tyranny of Merit: What's Become of the Common Good?*, New York 2020.
- Sandel M.J., *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*, New York 2012.
- Savulescu J., *Genetic interventions and the ethics of enhancement of human beings*, „Gazeta de Antropologia” 2016, t. 32, nr 2, s. 1–15.
- Savulescu J., *Procreative Beneficence: Why We Should Select the Best Children*, „Bioethics” 2001, t. 15, nr 5–6, s. 413–426.
- Singer P., Schüklenk U. (red.), *Bioethics: An Anthology*, Hoboken 2021.

- Soniewicka M., *Racje i emocje w dyskusji na temat ingerencji genetycznych w ludzką prokreację*, „Roczniki Filozoficzne” 2019, t. 57, nr 3, s. 73–91.
- Soniewicka M., *Transhumanizm: kilka uwag na temat filozoficznych źródeł sporu o ideę biomedycznego ulepszania moralnego*, „Ethics in Progress” 2015, t. 6, nr 1, s. 38–55.
- Szymański K., *Transhumanizm: utopia czy ekstropia?*, „IDEA – Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych” 2015, nr 27, s. 159–175.
- Urbańczyk M., *Idea godności człowieka w orzecznictwie Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Poznań 2019.
- Urbańczyk M., *Wieloznaczność idei godności w filozofii Immanuela Kanta* [w:] R. Antonow, Ł. Machaj, M. Marszał i in. (red.), *W kręgu doktryn politycznych i prawnych: księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Markowi Maciejewskiemu*, Wrocław 2020, s. 705–723.
- Vargesson N., *Thalidomide* [w:] R.C. Gupta (red.), *Reproductive and Developmental Toxicology*, Amsterdam 2017, s. 467–479.
- Watson J.D., *Molecular Biology of the Gene*, San Francisco 1965.
- Wolff J., *The Human Right to Health*, New York – London 2012.
- Żuradzki T., *Nowa liberalna eugenika: krytyczny przegląd argumentów przeciwko biomedycznemu poprawianiu ludzkiej kondycji fizycznej lub umysłowej*, „Diametros” 2014, nr 42, s. 204–226.

AT THE LIMITS OF HUMANITY.
MICHAEL SANDEL’S CRITIQUE OF THE ETHICS OF PERFECTION

Abstract

The aim of the present article is to analyze Sandel’s views on the bioethical challenges which may arise as a result of the biotechnological revolution and the advances in genetic engineering in the context of the so-called ethics of enhancement, and to attempt to answer the question of how bioethical concerns should be formulated in the face of the unrestricted genetic manipulations that are made possible by the biotechnological revolution. The paper characterizes Sandel’s vision of the ethics of enhancement and outlines the resulting challenges to freedom, dignity, and humanity. Moreover, it indicates how Sandel describes the arguments in the contemporary bioethical debate by highlighting their inadequacy. Among the main challenges that may arise from the misuse of biotechnological discoveries are: the genetic designing of children, the enhancement of athletes, or the increase of social inequalities resulting from an individual’s genetic status. The conclusions of the article point to the argument of the ‘ethics of gratitude for life as a gift’, which, according to Sandel, better expresses the bioethical concerns and protects values such as freedom, autonomy, and human dignity.

Keywords: ethics of enhancement, bioethics, human dignity, Michael J. Sandel, ethics of gratitude